

A magyar gazdaság a 19–20. század fordulóján orosz diplomaták jelentéseiben (1899–1903)

Igor Vlagyimirovics Krjucskov*

Abstract **Hungarian Economy at the Turn of the 19th and 20th Centuries in the Reports of Russian Diplomats (1899–1903).** At the turn of the century the diplomats of the Russian Consulate-General in Budapest, headed by the head of the consulate Duke Aleksandr Nikolayevich Lvov, closely followed the processes going on in the Hungarian economy. They sent regular reports on their experiences to St. Petersburg. In their reports they did not only deal with the economic achievements and problems, but they also strove to reveal the causes underlying them, they analysed the situation of the individual branches of the economy, the government's economic policies and the influence of the world economic environment on Hungary. They paid particular attention to the difficulties arising in the Hungarian-Austrian economic relationship and the perspectives of economic relations between the Austro-Hungarian Empire and Russia. Although the reports acknowledge the positive achievements in Hungarian economic development in general, they are more concerned with the difficulties.

Keywords Russian Consulate General in Budapest, Alexandr Lvov, Austro-Hungarian Empire, Hungarian Economy

Az orosz diplomaták mindig nagy gondot fordítottak a dunai monarchia magyar felében uralkodó helyzet elemzésére. A magyar gazdaság iránti orosz érdeklődést mutatja, hogy a Budapesti Orosz Főkonzulátus rendszeresen megküldte Szentpétervárra a magyar kereskedelmi és földművelésügyi minisztériumok éves parlamenti beszámolóját, az ezekkel kapcsolatos parlamenti viták anyagát, a Budapesti Kereskedelmi Kamara elemzéseit stb. Ráadásul mindezt rövidítések és saját észrevételek nélkül tette.

1899 – az óvatos optimizmus éve

1899-ben a Budapesti Orosz Főkonzulátus pesszimistán ítélte meg a magyar gazdaság állapotát. Megállapításuk szerint a magyar nemzetgazdaság mély válságban volt. En-

* Sztavropoli Állami Egyetem Történelemtudományi Kar / Stavropol State University Faculty of History
e-mail: igory5@yandex.ru

nek legfőbb okát az orosz diplomaták abban látták, hogy a soros kereskedelmi megállapodás megkötése kérdésében Magyarország ismét szembekerült Ausztriával. Mind ez olyan bizonytalanságot eredményezett, amely elriasztotta a befektetőket a nagy volumenű beruházásoktól a magyar gazdaságba.¹ Ráadásul a vámháborútól nem csak Magyarország szenvedett, de a birodalom osztrák fele is. Orosz diplomaták újra és újra felhívták a figyelmet arra, hogy a vámszabályozás tökéletlensége, a gazdasági kiegyezés 10 évenkénti újratárgyalásának rendszere az Osztrák-Magyar Monarchia fejlődésének legfőbb gátló tényezője.

A magyar gazdaság számára a 19. század végén nagy csapást jelentett az Európa iránuló amerikai agráréxport megnövekedése. Orosz diplomaták véleménye szerint Nagy-Britannia az angolszász testvériség eszméjének kedvéért megnyitotta piacát az amerikai áruk előtt, ami az Egyesült Királyságba iránuló magyar export csökkenéséhez vezetett. A Főkonzulátus úgy vélte, hogy Nagy-Britannia ily módon súlyos hibát követett el, mivel az olcsó amerikai árudömping nem csak Magyarország és más agráréxportőr országok mezőgazdaságára mér csapást, de magára Nagy-Britanniára is. Egyrészt kárt okoz a királyság mezőgazdaságának, amely nehezen tud versenyezni az Egyesült Államokkal és Kanadával. Másrészt a Nagy-Britanniába iránuló export csökkenése válaszlépésekhez fog vezetni a szenvedő országok részéről, melyek csökkenteni fogják a brit iparcikkek importját.

Ráadásul a magyar agráriusok hatalmas csalódására az olcsó amerikai áru Triestben keresztül kezdett megjelenni a Habsburg birodalom délszláv területein is, a német kikötőkön keresztül pedig eljutott Csehországba.² Ez a tény a jövőben Magyarországon gazdasági katasztrófához vezethet. Hozzátehetjük, hogy az orosz diplomaták helyzetértékelését ugyanúgy vonatkoztathatjuk Oroszországra is, amely Magyarországnál nem kevésbé érezte az amerikai agrártermékek nyomását harmadik országok piacán. A fumei orosz konzul, I. Peterszon adatai szerint a Franciaországba iránuló magyar gabonakivitel csak az 1896 és 1898 közti időszakban 20%-al csökkent a francia hatóságok protekcionizmusa, és az orosz export konkurenciája miatt.³ A konzult ez mégsem töltötte el lelkesedéssel, mivel pontosan látta, hogy a francia protekcionista politika további szigorítása és az amerikai agrártermékek megjelenése esetén az orosz export is ugyanerre a sorsra juthat.

A magyar elitből és Alekszandr Lvov⁴ részéről nagy nyugtalanságot váltott ki, hogy Németország felemelte a magyar agrártermékekre kivetett vámtarifákat. Budapesten és Szentpéterváron tisztában voltak azzal, hogy ez az orosz és magyar termelők konkurenciaharcának élesedéséhez vezet más európai országokban, és ebből egyiküknek sem származik különösebb haszna. Tartott ettől Alekszandr Lvov is, aki aggodalmáról beszámolt az orosz külügyminisztériumnak.⁵

Az események még egy fontos körülményre rámutattak. A német agráriusok nem csak az orosz mezőgazdasági termékek importja ellen léptek fel, de ugyanúgy a szövetséges Osztrák-Magyar Monarchia agrárimportjával szemben is. Vagyis a politikai szövetség nem vezetett automatikusan a gazdasági rendszerek szoros integrációjához, a katonai-politikai szövetségesek között gyakran zajlott vámháború.

¹ Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszijszkij Imperii (AVP RI – Az Orosz Birodalom Külügyi Levéltára) Fond (F.) 151. Politarhiv. Opisz (Op.) 482. Jegyinsztvo hranyenyija (Ed.hr.) 576. 51. l.

² Uo. 53-54. l.

³ Peterson, I.: Mucsnoj export iz Vengrii. Szbornyik konzulskih donyeszenyij za 1999 g. [*A magyarországi liszt kivitel. Az 1899-es konzuli jelentések gyűjteménye*] 1-6. kötet, Szentpétervár, 1899. 128. old.

⁴ Lvov, Alekszandr Nyikolajevics, herceg (1863-1914): orosz diplomata, a Budapesti Orosz Főkonzulátus vezetője a századfordulón.

⁵ AHV RI F. 151. Politarhiv. Op. 482. Ed.hr. 576. 2. l.

A Főkonzulátus a magyar fejlődés előtt álló komoly akadálynak tartotta a hagyományos gazdálkodási formák uralmát az mezőgazdaságában és az agrárium gyenge modernizációját. A konzulátus munkatársait különösen meglepte, hogy a kapitalizmus-ellenes hangulat nem csak a kisbirtokosok körében uralkodott, de ez jellemezte a nagybirtokos mágnásokat is, akik tagadták a tőkés gazdasági rendszer olyan elemeinek nyilvánvaló kedvező hatását az agrárszektorra, mint a banktőke, tőzsde stb.⁶ A magyar falu modernizáció-ellenes beállítottsága rendkívül negatív hatással volt a magyar gazdaság fejlődésére. A félig önellátó paraszti gazdaság csekély keresletet jelentett az iparcikkek számára, beszűkítve ezzel a hazai ipar piacát, amely nélkül pedig nem lehetséges sikeres modernizáció.

A magyar mezőgazdaság pangása, Alekszandr Lvov herceg főkonzul véleménye szerint, súlyos problémát okozott az agrár-túlnépesedés terén. Mellesleg ugyanez a probléma, hasonló élességgel Oroszországban is létezett. Alekszandr Lvov herceg 1899 és 1902 közötti jelentéseiben éppen azokban a körzetekben jelezte a mezőgazdasági kultúra alacsony színvonalát, melyekben agrárnépesség-felesleg mutatkozott. Példaként Trencsén vármegyéből hoz adatokat. Itt is gond volt a paraszti földéhség, de ennek oka nem annyira a rendelkezésre álló földterület kis mennyisége, hanem annak ésszerűtlen kihasználása volt. A főkonzul megjegyezte, hogy a helyi paraszti lakosság a fűrészpont és tüleveleket talajjavítóként használja.

A 19. század 90-es éveiben beköszöntött magyarországi gazdasági válság egyik jele, a diplomaták véleménye szerint, a magyar értékpapírok árfolyamának csökkenése volt. 1896-ig az értékpapírok többségének árfolyama emelkedett. 1897-1898 folyamán ez a növekedés kezdetben lelassult, majd az árfolyam hirtelen zuhanni kezdett. Ha 1897-ben a magyar értékpapírok forgalma még 187,4 millió aranykoronára tehető, úgy 1899-ben ez a mutató 180 millióra csökkent.⁷ Az árfolyamcsökkenés legnagyobb vesztesei a földbirtokosok, a helyi érdekeltségű vasúti társaságok, szénbányák, téglagyártó üzemek, melyek megtakarításait állampapírban és a biztosító-társaságok alapjaiban őrizték.

Ugyanakkor hiba lenne, ha minden probléma és hiányosság ellenére nem vennék észre a magyar gazdaság kétségtelen sikereit. 1887 és 1895 között a lakossági megtakarítás majdnem 16-szorosára nőtt, elérte a 795 millió aranykoronát.⁸ Ez nem került el az orosz diplomaták figyelmét. Az említett adat azt mutatta, hogy az ország modernizációja a problémák ellenére bizonyos értelemben sikeres volt, valamennyi társadalmi réteg életszínvonalának lényeges javulását eredményezte, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül.

Nem kerülheti el a figyelmünket az sem, hogy 1895-től a magyar külkereskedelmi mérleg, az Ausztriával folytatott kereskedelmet is beleértve, pozitív volt. Magyarország alapvetően élelmiszereket exportált. De egyidejűleg nőtt a gépipari, fémipari és egyéb ipari termékek kivitele is. Magyarország, éppúgy, mint Oroszország különös gondot fordított külkereskedelmi mérlegére, lehetőség szerint az importot igyekeztek korlátozni, az exportot pedig minden eszközzel ösztönözni próbálták. Csak ily módon tudták fizetési mérlegük egyenlegét megőrizni, eltérően az olyan gazdasági hatalmaktól, mint Nagy-Britannia, Németország, Franciaország vagy az Egyesült Államok. Sem Oroszországnak, sem Magyarországnak nem származott ugyanis bevétele a külső hitelezésből vagy a külföldi befektetésekből.

⁶ U.o. 54. l.

⁷ U.o. 66-67. l.

⁸ U.o. 61. l.

Összességében, a nehézségektől eltekintve, a Főkonzulátus 1899-ben mérsékelt optimizmussal értékelte a magyar gazdaság fejlődésének kilátásait. Azt feltételezték, hogy Magyarország képes lesz megoldani az előtte álló problémákat és rendezni kereskedelmi viszonyát Ausztriával.

1900 – a valóra nem vált remények éve

Ugyanakkor ez az optimizmus 1900 folyamán nem igazolódott. Alekszandr Lvov herceg a következőket írta ezzel kapcsolatban: „Magyarország még soha nem volt ilyen nyomasztó gazdasági helyzetben, még soha ilyen mélyen nem érezte át saját gyengeségét, soha nem volt még ilyen rossz állapotban, a közeljövő kilátásai még soha nem voltak ennyire komorak, mint most, az elmúlt év mérlegének megvonásakor” (1900-ban – I. K.)⁹.

A főkonzul szerint a magyarországi helyzet több okra vezethető vissza. Egyrészt a magyar kormány hibás gazdaságpolitikájára, másrészt a magyarországi válságot a kedvezőtlen világgazdasági konjunktúra is súlyosbította.

Ezen kívül, 1900-ban Lvov herceg még egy, a magyarországi gazdaság állapotát negatívan befolyásoló körülményre is rámutatott. Úgy vélte, Budapest teljesen jogosan tartott az ausztriai politikai káosz növekedésétől, amely egész Ciszlajtániát destabilizálhatja, annak gazdaságával együtt. Jóllehet, ennek során – Alekszandr Lvov nézete szerint – a magyarok nem vették észre, hogy közben ők is a politika foglyaivá váltak.¹⁰ A magyar politikai elit, melyet lekötött a nemzetiségekkel és a Habsburg birodalom osztrák felével folytatott politikai küzdelem, elvesztette az ellenőrzést az országban zajló valós folyamatok felett, mindenekelőtt a gazdasági folyamatok felett, nem reagált érdemben a lakosság valós gazdasági szükségleteire. Ennek következménye az lett, hogy a magyar kormány alulmaradt a szegénységgel és a nyomorral szemben folytatott küzdelemben. Éppen a lakosság jelentős részének szegénysége jelentette az ország alapvető problémáját.

Ezért a századvégi magyar gazdasági fejlődés – Alekszandr Lvov véleménye szerint – a fogyasztópiac korlátozott felvevőképességébe ütközött. A magyar lakosság jelentős része alacsony jövedelmű volt, ezért nem jelentett fizetőképes keresletet az iparcikkek piacán. Ehhez járult még, hogy a 19-20. század fordulóján Magyarországot sújtó gazdasági válság közepette a lakosság széles rétegeinek életszínvonala tovább csökkent, ami nem maradt következmények nélkül a fogyasztói piacon. Következésképpen a magyar iparnak nem volt lehetősége a kibocsátás további bővítésére. A magyar nemzetgazdaság helyzetét – Lvov szerint – 1900-ban tovább súlyosbította az osztrák-magyar gazdasági kapcsolatok bizonytalansága és rendezetlensége, és az osztrák ipar növekvő konkurenciája.¹¹ A 20. század elején Ausztriában felerősödnek a magyarelles hangok, többek között osztrák üzleti körök részéről is. Ők úgy tekintettek Magyarországra, mint fiatalabb partnerre a Dunai Birodalom keretein belül, mivel Ausztria, amely a birodalom gazdasági centruma volt, az összbirodalmi kiadások 60%-át viselte, ráadásul Bécs teljes mértékben kielégítette a korábbi helyzetet, mikor az agrár-jellegű Magyarország a birodalom éléskamrája volt. Bécs és Budapest között komoly nézeteltérés keletkezett a Habs-

⁹ Ot rosszijszkovo genyeralnovo konszula v Budapešte, 1901. Vesztnyik finanszov, promislennosztyi i torgovli. 1901. [A budapesti orosz főkonzultól, 1901. Pénzügyi, ipari és kereskedelmi értesítő, 1901.] №11. 618. old.

¹⁰ AVP RI F. 151. Politarhiv. Op. 482. Ed.hr. 575. 57. l.

¹¹ AVP RI F. 151. Politarhiv. Op. 482. Ed.hr. 575. 1. l.

burg-birodalom külgazdasági stratégiájának meghatározása kérdésében. Ausztria az import élelmiszerekre kivetett védővámok csökkentésében volt érdekelt, Magyarország épp ellenkezőleg, újabb protekcionista akadályokat akart gördíteni a külszágokból származó élelmiszerimport útjába.

Mindez – vélte a főkonzul – Magyarországon azokat bátorította, akik szerint Szent István országának független vámpolitikát kell folytatnia Ausztriától. A helyzet illetően alakulása, Alekszandr Lvov szerint, komolyan veszélyeztette a birodalom egységét. „Ausztriában nem akarják megérteni, hogy a Magyarország iránti nyílt és rejtett ellenségeskedés utóbbit legfőbb gazdasági feladatának radikális megoldására ösztönözheti. (Ez az Ausztriától való teljes gazdasági függetlenség kivívását jelenti – I. K.)”¹² Ausztria és Magyarország gazdasági szövetségének felbomlásával mindkét fél veszít. Ausztria elveszítené ipari termékeinek hatalmas felvevőpiacát, ahol más államok konkurenciájától vámhatár védte, Magyarország pedig elveszítené mezőgazdasági termékeinek piacát, és nem jutna hozzá a számára annyira szükséges osztrák technológiához, befektetésekhez és hitelekhez. A főkonzul tehát nem tartozott azon politikusok és diplomaták közé, akik úgy gondolták, hogy Magyarország számára a teljes gazdasági függetlenség elérése csak előnyökkel járhat. A gazdasági szakítás a dualista monarchia létét is megkérdőjelezné.

Alekszandr Lvov összességében megértéssel viszonyult Magyarország gazdasági ambícióihoz. Úgy vélte, az ország többé nem lehet mindössze Ausztria éléskamrája, mivel a világban a mezőgazdaság jövedelmezősége csökkenőben volt, az európai gazdák pedig nem voltak képesek felvenni a harcot az „Újvilág”, mindenekelőtt az Egyesült Államok mezőgazdasági termelőivel. Ennek kapcsán Alekszandr Lvov megjegyezte: „Nincs semmi lehetőség arra, hogy ezt az élesedő konkurenciát reakciós törvényhozói intézkedésekkel megfékezzék. Ezzel szemben csak a termelőerők fejlesztésével, a fogyasztóknak a rendkívüli adóterhektől történő megszabadításával, és végül a gazdaság valamennyi ágának egyesítésével lehet küzdeni, melynek végső célja Európa gazdasági egyesítése.”¹³ Ebből adódóan Magyarország iparosítása Budapest legfontosabb stratégiai feladata.

A főkonzul fenti kijelentését bátran nevezhetjük forradalminak az akkori időkhöz képest. Amikor a magas vámokra, és más tiltó jellegű akadályokra Európában és az USA-ban is úgy tekintettek, mint a külföldi konkurenciával folytatott harc legfőbb eszközére, Alekszandr Lvov azt feltételezte, hogy a tiltó-vámok nem képesek kigyógyítani a gazdaságot bajaiából, csak a nemzetgazdaság modernizációja, a lakosság kulturális színvonalának emelése vezetheti ki Magyarországot a válságból.

Magyarország industrializációjáról értekezve Alekszandr Lvov a korábbi évekhez hasonlóan állandóan megjegyezte, hogy ehhez életbevágóan fontos a magyar mezőgazdaság modernizációja. Véleménye szerint a magyar kormány már tett bizonyos lépéseket ebben az irányban. Konkrétan, Lvov pozitívan értékelt a munkaviszony állami szabályozását az agrárszektorban, öntözőrendszerek kiépítését, a szeszipar állami védelmét, a mezőgazdasági termelők hitellehetőségeinek kiszélesítését, és egy olyan rendszer létrehozására irányuló kísérletet, amely megkönnyítené az agrártermékek elhelyezését Magyarországon és határain túl. Ugyanakkor azonban a főkonzul a következőket írta: „De szomorúan kell megjegyezni, hogy a magyar agráriusok fáradhatatlan agitációt folytatnak a gazdaság más ágazataival szemben, egészen pontosan

¹² Ot rosszijszkovo genyeralnovo konszula v Budapeste, 1901. Vesztnyk finanszov, promislennosztyi i torgovli. 1901. [A budapesti orosz főkonzultól, 1901. Pénzügyi, ipari és kereskedelmi értesítő, 1901.] №11. 619. old.

¹³ U.o. 620. old.

az ipar és a kereskedelem ellen.”¹⁴ Alekszandr Lvov nézete szerint az agráriusoknak nem lenne szabad megfélemezniük arról, hogy a magyar mezőgazdaság összeomlik, ha az agrárszektor sikereit nem kísérik az ipar és a kereskedelem eredményei. A mezőgazdaság nem tud a gazdaság más ágazataitól elszigetelten fejlődni.

A 20. század elején a világgazdaság nehéz helyzetbe került. Az angol-búr háború, a kínai politikai helyzet bizonytalansága, a vezető európai országokat elborító sztrájkhullám, a szénválság, a tőzsdepánik mind destabilizálták a gazdasági rendszert. Ebben a helyzetben a befektetőket pánik fogta el, kivonták aktívumaikat a fejlődő gazdaságokból, többek között Magyarországról, Oroszországból és a Balkán-félsziget országaiból stb. Magyarország azon országok közé tartozott, melyekben a belső tőkebefektetés igen alacsony szinten mozgott, az ország gazdasági fejlődése jórészt a külföldi tőkétől függött, ezért a század eleji tőke kivonás fájdalmasan érintette. A hazai befektetők nem pótolhatták a veszteséget, amit az 1900-1901-es tőkekimenekítés okozott. A kialakult helyzetben az osztrák tőke sem tudta kielégíteni a magyar igényeket. „A fent említett jelenségek teljesen semmivé tették az idegen jólét és a külföldi tőkebefektetések jótékony hatását.” – írta erről Lvov herceg.¹⁵

A magyarországi helyzetet még a belső politikai instabilitás is bonyolította, illetve az a szakadás, ami a politikai és gazdasági elit soraiban bekövetkezett a további gazdasági fejlődés lehetséges útjairól folytatott vitában. Itt ütköztek össze az agráriusok, az ipari körök és a kereskedelmi-üzleti szféra érdekei. Alekszandr Lvov a magyar iparosítással szemben táplált minden szimpátiája ellenére úgy találta, hogy az országban veszélyes túlsúly jött létre az ipar javára a mezőgazdaság rovására.¹⁶

A főkonzul nagy figyelmet fordított a magyar kormány válságkezelő politikájára. A diplomata bírálta a magyar politikusok és üzletemberek felhívását a magyar lakossághoz, hogy csak hazai termékeket vásároljanak. Ez – szerinte – teljességgel értelmetlen volt. Először is, a magyar ipar gyenge volt és nem tudta teljes egészében kielégíteni a fogyasztói piac szükségleteit. Másrészt a fogyasztót a piacon nem hazafias érzelmei vezérlik, hanem olyan kategóriák, mint a termék minősége és ára. Harmadszor pedig az ilyen felhívások hozzájárultak a magyarelles hangulat erősödéséhez Ausztriában.

Alekszandr Lvov nagy figyelmet szentelt a magyar kormányzati válságkezelő politika más mozzanatainak is: új vállalatok építése, a kis- és középvállalkozások támogatása, a munkások szakképzettségi színvonalának emelése, a tengeri flotta és egy sor más olyan dolog fejlesztése, ami a jövőben az ország gazdasági felemelkedését szolgálhatja. Annál is inkább, mivel ennek egy nagyon fontos előfeltétele adott volt. A magyarok a válság ellenére sem veszítették el optimizmusukat és országuk fényes jövőjébe vetett hitüket.¹⁷

Alekszandr Lvov nagyra értékelte a magyar kormány arra irányuló erőfeszítését, hogy az országot kivezesse az 1900-as esztendő gazdasági válságából. Ugyanakkor azonban néhány aggasztó tünet sem kerülhette el figyelmét. Így például Budapest azon törekvése, hogy a kiskereskedőket nagyobb szövetkezetekbe egyesítse. A kormány feltételezése szerint ez megvédi a kiskereskedőket a tönkremeneteltől és elősegíti a kereskedelem fejlődését az országban. De a főkonzul két veszélyes momentumra hívta fel a figyelmet a folyamat kapcsán. Az egyik, hogy ezek a kereskedelmi szövetségek szervezésénél nem a gazdasági célszerűségből indultak ki, hanem a vallási hovatartozás alapján hozták létre őket. A másik az volt, hogy ezek a

¹⁴ U.o.

¹⁵ U.o. 619. old.

¹⁶ U.o.

¹⁷ U.o. 624. old.

szövetségek rögtön állami szubvenciót igényeltek, amit a kiskereskedők sohasem tettek. A magyar gazdaság túlzott állami függésének témáját Alekszandr Lvov részleteiben majd 1902-ben fogja kidolgozni.

Alekszandr Lvov nagy figyelmet fordított a nemzetgazdaság egyes szektoraiban uralkodó helyzet elemzésére. Az iparban ellentmondásos folyamatokat észlelt az ipari termelés általános visszaesése mellett. Az európai szénkrízis és a csehországi bányászstrájkok idején Magyarországon nőtt a szénkitermelés, az orosz diplomata egyenesen a „szén-boom” kifejezést használja. Ezen kívül nőtt a termelés a cukor- és a szesziparban, valamint a szindikátusok ellenőrzése alatt lévő vállalatoknál. A magyar iparban megfigyelhető monopolizációs folyamatokban a főkonzul olyan eszközt látott, melynek segítségével az ipar megerősítheti saját pozícióit az országon belül és a határokon túl.

Az 1899-ben kezdődött ipari válság olyan szektorokban érezte hatását, mint az építőanyag-ipar, a fémipar és a gépgyártás. A gazdasági visszaesés csökkentette a fogyasztók körében az ingatlanvásárlási hajlandóságot is, ami súlyosan érintette a századforduló Magyarországot. Az építőipari szektorban a visszaesés fenyegető méreteket öltött.

A vasútépítés visszaesése a főkonzul véleménye szerint mély válságot idézett elő a fémiparban és a gépgyártásban. A helyzetet tovább élte az osztrák-magyar fémipari szindikátus felbomlása, ami kiélezte a versenyt az osztrák és a magyar piaci szereplők között.¹⁸ Az ipari termelés visszaesése a munkanélküliség növekedéséhez, a társadalmi feszültségek éleződéséhez vezetett, csökkent a munkabér, nőtték a megélhetési költségek.

Ezek a körülmények aktív szociálpolitika folytatására készítették a magyar kormányt. Ennek eredményeit értékelve Alekszandr Lvov a következőket írta: „A magyar kormány az adott költségvetési évben (1900-ban – I. K.) kiválóan szabályozta a mezőgazdasági munkások helyzetét. Ami a gyári munkásokat illeti, a magyar ipar sajnos túlságosan gyenge ahhoz, hogy ugyanolyan mértékű kötelezettségeket vállaljon magára, mint az osztrák vagy a német gyáripár.”¹⁹ A főkonzul tehát pontosan tisztában volt vele, hogy a szociális törvényhozás fejlettsége szoros összefüggésben van az ipari munka termelékenységének szintjével, mind a munkaidő csökkentése, mind a munkabér növelése elképzelhetetlen a termelés magasabb színvonalra emelése nélkül. Technikai innováció nélkül a szociális juttatások bármely országban az ipari termelés csődjéhez vezetnek, különösen az olyan iparilag „fiatal” országokban, mint Magyarország. A főkonzul állandóan hangsúlyozta a Magyarország és Ausztria között az ipar fejlettségének terén meglévő hatalmas különbséget, ami miatt Ausztria sokkal határozottabb szociálpolitikát tudott folytatni, többek között a „munkáskérdés” területén.

Az 1900-as esztendő mezőgazdasági terméseredménye rendkívül szerény volt, nem igazolta a magyar birtokosok év eleji reményeit. Körülbelül 3%-al maradt el a megelőző 5 év átlagától. A helyzetet tovább bonyolította a gabona alacsony világpiaci ára és a gyapjú árának zuhanása. Ugyanakkor a szőlő-, gyümölcs-, és zöldségtermesztés területén mutatkoztak bizonyos eredmények.

A gazdasági instabilitás a pénzügyi és bankszektor helyzetére is rányomta bélyegét. A folyó fizetési mérleg hiányát állandó hitelfelvételekkel és a költségvetés módosításával próbálták csökkenteni. A lakossági megtakarítások lényegében stagnáltak, a budapesti bankok hitelműveletei csökkenő tendenciát mutattak, a hitelműveletek összege 1899. január 1-én 515 millió koronát tett ki, ez 1900. január 1-ére 480

¹⁸ U.o. 621. old.

¹⁹ U.o. 620. old.

millió koronára csökkent.²⁰ Mindez a magyar értékpapírok árfolyamának újabb csökkenéséhez, és a tőzsdei forgalom visszaeséséhez vezetett. Igaz, a tőzsdei válság okai között a főkonzul nem csak a gazdasági instabilitást említette. A magyar kormány tőzsdei adót vezetett be és a tőzsdei spekuláció elleni harc jegyében korlátozta a tőzsde önállóságát, ami nem maradt hatás nélkül a tőzsdei műveletek volumenére. A válság a biztosítási szektort is érintette. A nehézségek ellenére a magyar bankok el tudták kerülni a jelentős veszteségeket, és ez nagyrészt az Osztrák-Magyar Banknak volt köszönhető, amely bölcs és átgondolt politikájával enyhítette a válság következményeit, és növelte a Dunai Monarchia aranytartalékait. Ez újabb érv volt az egységes állami bank megőrzése mellett.

Az ország közlekedésében szintén ellentmondásos folyamatok mentek végbe. 1900 folyamán a vasúti szállítás bővült. A folyami hajózás stagnált, a tengeri flotta viszont ugyancsak növelni tudta a szállított áruk mennyiségét. Ez azzal állt összefüggésben, hogy Magyarország növelni tudta a monarchián kívülre irányuló exportját. Magyarország külkereskedelmi tevékenysége ugyanakkor komoly aggodalmat váltott ki a főkonzulból. Az ország teljes mértékben a cukor-, a szén- és faexporttól függött, ami sebezhetővé tette a világpiacon. Nagyon fontos lett volna az export diverzifikálása, de ehhez az ipari termelés exportorientált fejlesztésére lett volna szükség, ami még Ausztriának is problémát okozott.²¹

1902 – a gazdaság a politikai katasztrófák viharában

Az 1902-es esztendő kezdetével a gazdasági hírek némileg háttérbe szorultak. A főkonzulátust inkább a magyarországi nemzetiségi kérdés kiéleződése foglalkoztatta. Az országban felizzott a vita a nemzetiségi politika jellegéről és a követendő stratégiáról. Ez és más politikai kérdések dominálnak a Főkonzulátus Szentpétervárra küldött távirataiban 1902 folyamán.

Összességében a 1902-ben a magyar gazdaságban Alekszandr Lvov az elhúzódo depressziót emelte ki, melynek okát alapvetően három negatív hatású tényezőben látta. Az első – az állam túlzott gyámkodása a részvénytársaságok és más vállalatok felett a széleskörű kedvezmények és az állami megrendelések rendszerén keresztül. Mindez növelte körükben az „eltartottság” érzését, elnyomta az egyéni kezdeményezést és csökkentette a versenyképességet. A magyar kormány félt teljesen „szabad pórásra engedni” saját iparát, attól tartva, hogy az nem lesz versenyképes az osztrák ipar ellenében, az olyan óriásokról már nem is beszélve, mint Németország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok. Egyébként Oroszországban ezen a téren a helyzet alig különbözött a magyarországitól.

A második tényező, ami már az 1899-1901-es beszámolóknak is többször előke-rült, az Ausztriához fűződő gazdasági kapcsolatok rendezetlensége. A harmadik, amely viszont ekkor bukkan fel először a jelentésekben – a magyar vállalkozók kudarcra zsidó kollégáik sikerességének fényében. Alekszandr Lvov arra, a magyar vállalkozók számára nem túlságosan hízogó következtetésre jutott, hogy ők minden szempontból elmaradnak a zsidóktól (vállalkozói kezdeményezés, innovatív törekvések, a szabad versenytől való félelem hiánya stb.).²² A magyar üzleti vállalkozások alacsony hatékonyságúak voltak és egyértelműen alulmaradtak a magyarországi zsi-

²⁰ U.o. 623. old.

²¹ U.o. 621. old.

²² Lvov, A.: Torgovlja i promislennoszty Vengrii v 1902 g. [*Magyarország kereskedelme és ipara 1902-ben.*] 1902. Szbornyik konszulszkih donyeszenyij za 1902 g. 1-6. kötet, Szentpétervár, 243. old.

dók vállalkozásaival szemben. A főkonzulnak ez a vélekedése igencsak megalapozottnak tűnik.

A mezőgazdasági mutatók is ellentmondásosan alakultak. Egyik oldalról az 1902-es esztendő jó termésű évnek bizonyult, a mezőgazdasági termékek árai eközben nem csökkentek a megnövekedett ausztriai kereslet és az Egyesült Államok-beli rossz termés miatt. Másrészt viszont az európai piacon Magyarország nem tudta megerősíteni pozícióit, mivel azt elárasztották az olcsó orosz és román termékek.²³ Külkereskedelmi téren a főkonzul összességében sikeresnek nevezte az 1902-es évet Magyarország számára, miként a Magyar Államvasutak is eredményesen zárták az időszakot.

A Budapesti Orosz Főkonzulátus egyik 1902-es dokumentumában figyelemreméltó észrevételekkel találkozhatunk a magyar-orosz gazdasági kapcsolatok fejlesztésének perspektíváival kapcsolatban. Alekszandr Lvov herceg egy 1902. január 27-én kelt jelentésében arra a következtetésre jut, hogy Ausztriában nő azoknak a politikusoknak és üzletembereknek a száma, akik az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország közötti gazdasági érintkezés erősítését szorgalmazzák, de ezek a törekvések Budapesten nem találnak támogatásra. Egyrészt a magyar politikai elit attól tartott, hogy a gazdasági kapcsolatok fejlesztése Oroszországgal, a Berlinnel fenntartott viszony elhidegüléséhez vezethet. Másrészt attól féltek, hogy a két szomszédos birodalom gazdasági együttműködésének szélesítése esetén a magyar mezőgazdaságnak az osztrák piacon meg kellene küzdenie az erős orosz konkurenciával.²⁴ Következésképp az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország közötti jószomszédi kapcsolatok legfőbb akadályát Alekszandr Lvov a magyar politikai vezetés álláspontjában látta. Ez a vélekedés egyébként nem csak az orosz külügyminisztérium falain belül terjedt, de országszerte szélesebb társadalmi-politikai körökben is.

Oroszország nagy figyelemmel kísérte az Odera-Duna csatorna megépítésének célszerűségéről Magyarországon és azon kívül folytatott vitákat. A csatornának az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésén kívül háború esetén stratégiai jelentősége is volt. Ugyanezen okok miatt nem került el az orosz diplomaták figyelmét a bosznia-hercegovinai vasútvonal-építésnek a magyar parlament által megerősített terve sem.²⁵ A főkonzulátuson ugyanígy gondosan nyomon követték a Magyarország és a vele határos területek közötti közlekedési útvonalak fejlesztését. Ugyanezeket az információkat kimerítő alapossgal gyűjtötték az orosz diplomaták Bécsben is.²⁶

1902-ben a főkonzulátus kiemelten foglalkozott a Magyarország és Bosznia-Hercegovina közötti kapcsolatok fejlesztésének perspektíváival. A vasútvonal-építés előbb említett tervén túlmenően, amely egyébként a főkonzul véleménye szerint az erősödő gazdasági kapcsolatok tanújele volt, az orosz diplomaták konstatálták a magyar behatolás erősödését az okkupált tartományba. Ennek tényét támasztotta alá egyértelműen a Bosznia-Hercegovinába irányuló magyar export növekedése az 1898-as 19,8 millió koronáról, 1900-ra 24 millió koronára.²⁷ A főkonzulátus a gazdasági kapcsolatok további fejlődését prognosztizálta Magyarország és Bosznia-Hercegovina között, ami kiélezheti a magyar-osztrák viszonyt.

²³ U.o. 244.old.

²⁴ AVP RI F. 151. Politarhiv. Op. 482. Ed.hr. 577. 1. l.

²⁵ U.o. 71. l.

²⁶ Silling, M.: Projekt avsztrijjskih kanalov, 1901. Szbornik konzulskih donyeshenyij za 1902 g. 1-6. kötet, Szentpétervár, 367-375. old.

²⁷ AVP RI F. 151. Politarhiv. Op. 482. Ed.hr. 577. 103. l.

1901-1902 folyamán Alekszandr Lvov ismét előveszi a parasztság elmaradottságának témáját és ezzel összefüggésben a kivándorlás problémáját. A felvidéki szlovák parasztság nyomorának legfontosabb okait Alekszandr Lvov a felesleges munkaerőt felvenni tudó ipar hiányában, az uzsorában, az állami adókat 50%-al meghaladó egyházi adókban, az alkoholizmusban, az alacsony műveltségi színvonalban és a középosztály gyengeségében látta. Kárpátalja esetében a főkonzul még egy speciális okot látott, melyet mindannyiszor hangsúlyozott, valahányszor az adott térség gazdasági viszonyait vizsgálta. A „zsidó térfoglalásról” van szó, és a „helyi ruszin lakosság kizsákmányolásáról a Magyarország más területeiről idetelepedett zsidóság részéről”.²⁸

Ezen felül, Alekszandr Lvov azt feltételezte, hogy az agrár-túlnépesedésnek mélyebb okai vannak, melyek a mezőgazdaság törvényszerű modernizációjában gyökereznek. Érvként a dél-magyarországi helyzetet hozta fel, ahol a modern mezőgazdasági technika alkalmazása több tízezer embert „lökött ki” az agrárszektorból. Ezt a körülményt az iparral kapcsolatban is megemlítette, ahol az industrializáció következtében kézművesek és kisiparosok tömegei mentek tönkre, akik nem tudtak új munkahelyet találni maguknak.

Az egyetlen kiutat a főkonzul nem a kivándorlás korlátozásában, hanem éppen ellenkezőleg, annak ösztönzésében látta. Annál is inkább, mivel adatai szerint az emigránsok egy része, miután megszedte magát az Egyesült Államokban, visszatérve földet vásárolt és meglehetősen sikeresen gazdálkodott, Amerikából ugyanis nem csak anyagi eszközöket, de magas színvonalú termelési kultúrát is hozott magával. Számításai szerint Magyarország szlovákok lakta területeire a kivándorlók 25%-a tért vissza.²⁹ Ezen kívül az emigránsok minden évben jelentős összegeket utaltak haza családtagjaiknak. Igaz a kivándorlás kapcsán Alekszandr Lvov egy jelentős negatívumot is hangsúlyozott, ami a férj távollétében a nők erkölcsi tartásának meggyengülésében és a házasságon kívül született gyermekek számának növekedésében mutatkozott meg.³⁰

Alekszandr Lvov 1902-ben már egy újabb gazdasági természetű problémát is említett a kivándorlás kapcsán. Gömör, Sáros és Zemplén vármegyékben a mezőgazdasági idénymunkák idején munkaerőhiány mutatkozott, sokszor kétszeres bérért sem lehetett munkáskezeket találni. Nőtt a mezőgazdasági munkások bére, ami a nagybirtokosok elégedetlenségét váltotta ki. Utóbbiak a kivándorlás korlátozását követelték a kormánytól, és olyan törvények elfogadását, melyek a belső telepítést ösztönzik a túlnépesedett vidékekről a munkaerőhiányos területekre.

Az említett törvényt elfogadták, a Budapesti Orosz Főkonzulátus pedig azonnal jelentette észrevételeit. A főkonzul 1902. december 20-án kelt táviratában, melyet hivatalos kiadványokban nem publikáltak, megjegyezte, hogy a magyar kormány aggasztja a kivándorlók számának növekedése, és benne a fiatalság magas aránya. Ezért hozott a kivándorlást korlátozó intézkedéseket. A kivándorlás fő okát a kormány az egyes mezőgazdasági régiók elhúzódó válságában látta. Majdnem 200 millió koronát különítettek el arra, hogy a gazdasági depresszió által sújtott körzetekben földet vásároljanak a birtokosoktól és azt kedvezményesen szétosszák a törpebirtokos

²⁸ Lvov, A.: Emigracionnoje dvizsenyije v Vengrii, 1902. [*A kivándorlási mozgalom Magyarországon, 1902.*] Szbornyik konszulszkih donyeszenyij za 1902 g. 1-6. kötet, Szentpétervár, 118. old.

²⁹ U.o. 117. old.

³⁰ Lvov, A.: Zametki ob emigracii iz Severnoj Vengrii, 1899. [*Észrevételek az észak-magyarországi kivándorlás kapcsán*] Szbornyik konszulszkih donyeszenyij za 1899 g. 1-6. kötet, Szentpétervár, 291 old.; Lvov, A.: Emigracionnoje dvizsenyije v Vengrii, 1902. [*A kivándorlási mozgalom Magyarországon, 1902.*] Szbornyik konszulszkih donyeszenyij za 1902 g. 1-6. kötet, Szentpétervár, 118. old.

vagy föld nélküli parasztok között. Ugyanakkor az orosz diplomaták ezen intézkedések mögött politikai indítékokat sejtettek, mivel, értesüléseik szerint, a földet más nemzetiségek képviselőinek rovására elsősorban magyaroknak osztották ki. Szemléletes példát szolgáltatott erre a Felvidék (Szlovákia), ahová a helyi lakosság amúgy is nagy létszáma mellett magyar telepéseket helyeztek az ország belső területeiről. Ezen politika értelmét az orosz diplomaták a magyar kormány azon szándékában látták, hogy fellazítsák azon vidékek etnikai homogenitását, ahol a szlovák lakosság egyértelmű többséget alkotott. Ugyanez megfigyelhető volt a románok által lakott területeken is.³¹

Igaz, az új telepítési törvényben a főkonzulátus egy lényeges pozitív mozzanatot is látott. Oroszországban előítélettel viszonyultak a magyarországi zsidókhöz, különösen azokhoz, akik Galíciából vagy Romániából kerültek oda. A budapesti és bécsi orosz diplomáciai testületek, mint arról már korábban szó volt, a zsidókban a szlovákok és mindenekelőtt a ruszinok „könyörtelen kizsákmányolóit” látták. Ezért megértéssel fogadták a Magyarországra irányuló zsidó bevándorlás korlátozását, úgy gondolták, az javítani fogja a felvidéki és kárpátaljai gazdasági helyzetet.³²

Összességében az orosz diplomaták az 1899-1902-es időszakban a magyar gazdaság kapcsán mindenekelőtt a depressziót hangsúlyozták a 19. század utolsó harmadának gazdasági fellendülését követően. Ennek háttérében egyrészt hosszú távú okokat találunk: kedvezőtlen konjunktúra a mezőgazdasági világpiacon, az osztrák ipar erős konkurenciája, befektetések hiánya, a rendkívül erős állami beavatkozás a gazdaságba, szűk belső piac. Másrészt megfigyelhetők rövid távú okok is az Ausztriához fűződő gazdasági viszony rendezetlensége miatti bizonytalansággal összefüggésben. Eddigre járt le az előző gazdasági egyezmény Magyarország és Ausztria között, az új megállapodás kérdésében a felek pedig nem tudtak kompromisszumra jutni. Néhány értékeléstől eltekintve az orosz diplomaták összességében objektív képet festettek a magyar gazdaság helyzetéről. Ugyanakkor gyakran nem tudták az egyes különálló tényeket valamiféle egységes rendszerbe illeszteni. A részletekbe veszte, számos nyilvánvaló jelenséget nem vettek észre, mindenekelőtt Magyarország viszonylag gyors gazdasági növekedését a 19-20. század fordulóján, a gazdaság bizonyos mértékű „túlfűtöttsége” ellenére.

Fordította: Kolontári Attila

³¹ AVP RI F. 151. Politarhiv. Op. 482. Ed.hr. 577. 185. l.

³² U.o.